

*Сергій Олександрович Сунегін,  
науковий співробітник  
відділу теорії держави і права  
Інституту держави і права  
ім. В. М. Корецького НАН України,  
кандидат юридичних наук*

## **МОРАЛЬНІ КРИТЕРІЇ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА: ВСТУП ДО РОЗГЛЯДУ ПИТАННЯ**

Розвиток будь-якої сучасної демократичної держави передбачає не лише закріплення на конституційному та законодавчому рівнях прав і свобод людини та громадянина, а й визначення дієвих механізмів їх належного гарантування та практичного забезпечення. Незважаючи на пріоритетність саме даного напрямку розвитку демократичного суспільства, його в жодному разі не потрібно абсолютизувати, оскільки це може призвести до деформованого сприйняття прав і свобод як абсолютних та безмежних благ, що, безумовно, буде мати шкідливі або навіть небезпечні наслідки для громадян держави. З урахуванням зазначеного, для забезпечення поступального стабільного розвитку держави, а також безпечних та повноцінних умов існування кожного індивіду, будь-яка демократична держава повинна мати відповідну систему правових обмежень прав і свобод людини та громадянина.

У сучасній юридичній літературі загальнотеоретичній проблематиці прав і свобод людини та громадянина, у тому числі й тих чи інших аспектів їх обмежень, присвячено чимало наукових праць, авторами яких, зокрема, є: С. Алексєєв, В. Бачинін, О. Зайчук, О. Малько, Г. Мальцев, М. Марченко, М. Матузов, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, П. Рабінович, Д. Раз, О. Скакун, О. Цибулевська, Ю. Шемшученко та інші вчені. Водночас, на теперішній час і досі не достатньо дослідженою залишається проблема визначення моральних критеріїв обмеження прав і свобод людини та громадянина.

Метою цієї статті є визначення моральних критеріїв обмеження прав і свобод людини та громадянина в демократичному суспільстві.

Слід зазначити, що проблема обмеження прав і свобод людини та громадянина має комплексний характер, оскільки вона може проявлятися в різноманітних аспектах, один з яких безпосередньо стосується взаємозв'язку та взаємодії права та моралі як соціальних регуляторів. У сучасних умовах проблема обмеження прав і свобод людини та громадянина не обмежена лише внутрішньою юрисдикцією конкретної держави, а стосується міжнародного співтовариства в цілому. Як відомо, фундаментальні права і свободи людини визначені у низці міжнародно-правових документів, які, серед іншого, визначають мету та межі встановлення обмежень цих прав. Одним із критеріїв такого обмеження є мораль.

Зокрема, у ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. зазначено, що «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в суспільстві» [1]. Мораль як один із можливих критеріїв обмеження прав і свобод людини закріплюється також в окремих нормах Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р., що стосуються тих чи інших видів прав [2].

Необхідно зазначити, що в незалежній Україні свого часу було прийнято окремий закон [3], спрямований на забезпечення захисту суспільної моралі від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль. Не вдаючись до аналізу його норм на предмет їх зваженості та ефективності в контексті сучасних реалій життя українського суспільства, потрібно все ж визнати, що його зміст обмежується колом відносин, що пов'язані лише з виробництвом та обігом в Україні продукції, яка негативно впливає як на суспільну мораль, так і на індивідуальну мораль особистості. Даний висновок ґрунтується на тому, що сфера моралі є складним соціонормативним феноменом, негативний вплив на який не можна зводити лише до пропаганди війни, національної ворожнечі, фашизму, порнографії, шкідливих звичок тощо. Дане твердження можна обґрунтувати за допомогою таких міркувань.

Зокрема, всіма визнаним є факт, що найбільш загальними категоріями, за допомогою яких розмежується та протиставляється моральне та аморальне, є «добро» та «зло». Отже, правильне розуміння, а відтак і протиставлення цих понять, створює надійну та найбільш дієву основу для морального розвитку суспільства, без якого загальний суспільний прогрес є лише фікцією.

Так, у філософсько-правовій літературі добро визначається як філософсько-етична категорія, що є антропологічною релятивізованою модифікацією універсалії блага, яке відповідає інтересам і потребам конкретних індивідів та спільнот. У такий спосіб сучасні вчені В. Бачинін та М. Панов вважають, що добро «релятивне і збігається з приватними цілями окремих індивідів та спільнот», а благо — це абсолютне і універсальне, тобто те, що відповідає інтересам усього людського роду в цілому і здатне служити найбільш повному розкриттю родової сутності людини. Зло ж, на відміну від добра, — це філософсько-етична універсалія, що позначає найбільш шкідливі та небезпечні форми неналежного в бутті людей [4, с. 100, 128; 5, с. 119].

Слід зауважити, що вся історія розвитку людства переконливо засвідчила, що попри всі намагання знайти абсолютні та універсальні засади добра (блага) і зла, які б однаково розумілися та сприймалися кожним індивідом, поняття зазначених моральних феноменів в їх конкретних проявах і на сьогодні продовжують по-різному тлумачитися в певних просторово-темпоральних координатах.

У цьому контексті варто погодитися з О. Цибулевською, що в територіально відособленому суспільстві мораль органічно вкорінена в духовну сферу життя суспільства, оскільки вона «отримує» свою силу в мудрості минулих поколінь. Цим і пояснюється той факт, що суспільна мораль у різних державах має свої особливості, що далеко не завжди співпадають між собою. В умовах глобалізації, коли об'єктивно відбувається зближення не лише правових, а й духовно-моральних систем, суттєво підвищилася загроза втрати духовно-культурної ідентичності. У першу чергу, це стосується норм суспільної моралі [6, с. 190]. Це ж саме певною мірою стосується й інших соціонормативних феноменів і, в першу чергу, права, яке також являє собою невід'ємну складову культури певного народу.

Виходячи з зазначеного, можемо констатувати, що суспільна та індивідуальна мораль може мати і, як правило, має свої окремі особливості у тому чи іншому суспільстві або державі. Такі особливості, що відрізняють моральні канони одного соціуму від іншого, як правило, обумовлюються специфікою історичного розвитку відповідного суспільства, яка, в свою чергу, органічно взаємопов'язана зі способом мислення, світосприйняттям, духовною насиченістю життя суспільства, особливостями культурного конформізму тощо, що є основою соціально-психологічного портрету ментальності особистості та суспільства в цілому.

Незважаючи на це, слід погодитися з думкою В. Бачиніна про те, що «будь-яка цивілізація тримається на достатньо чітких та твердих розмежуваннях між допустимим та забороненим. Ці розмежування створюють поле нормативно-ціннісної напруги, де має місце і правова реальність, у межах якої люди вимушені існувати. Підкорення цивілізаційним нормам, пануючим у правовому просторі, є для людини нормальним способом існування. Приборкувати інстинкти та пристрасті, придушувати агресивність, приборкувати імморальні імпульси — все це для цивілізованої людини є обов'язком перед суспільством, оточуючими та самим собою. І правова реальність разом з нормами права дозволяють індивіду виконувати цей обов'язок. Людина, знаючи про свою споконвічну свободу, що вона рівною мірою за власною волею може дотримуватися норм, а може і нехтувати ними, тим не менше обирає шлях підкорення їх вимогам і не страждає від обмеження почуття власної гідності. Навпаки, вона негайно отримує нагороду у вигляді зростаючої самоповаги» [7, с. 703].

Отже, правова реальність, центральною складовою якої є норми права, існує в межах визначеної нормативно-ціннісної парадигми, яка в цілому і забезпечує нормальне існування та функціонування суспільства та його членів. І в цьому аспекті аксіоматичним є те, що правові норми, які можуть прийматися або санкціонуватися лише державою в особі уповноважених на те суб'єктів правотворчості, повинні «підтримувати» моральні канони, що історично склалися у суспільстві. Якщо така «підтримка» з тих чи інших причин «пробуксовує», то, як свідчить суспільна практика, мораль як особлива сфера людського існування поступово починає розмиватися в інших соціальних явищах, внаслідок чого нерідко має місце навіть спотворення вихідних за своїм споконвічним змістом моральних постулатів у їх пряму сутнісну протилежність. За таких умов «добро» може легко перетворитися на «зло».

З урахуванням зазначеного неприпустимим є, зокрема, прийняття з будь-яких мотивів нормативно-правових актів, в тому числі законів, які «урівнюють» практично у всіх правах осіб традиційної та нетрадиційної сексуальної орієнтації, зокрема, встановлюють можливість цих осіб офіційно реєструвати шлюби між собою, всиновлювати дітей, займати будь-які посади тощо. Безумовно, що прийняття подібних нормативно-правових актів на державному рівні не лише повністю нівелює об'єктивно

необхідні для нормального розвитку суспільства моральні критерії обмеження прав і свобод людини, а й створює своєрідну офіційну (державну) підтримку і підґрунтя для необмеженого та неконтрольованого розпалювання біологічних інстинктів, розваг, задоволень та бажань людини в їх протиприродному напрямі. Адже загальновідомим є факт, що будь-які розваги та задоволення, яких прагне людина, повинні мати свою чітко визначену межу, основною метою якої є забезпечення нормального існування та функціонування людини і суспільства в цілому. При цьому така чітко визначена в цілісному та узгодженому соціонормативному вимірі межа забезпечує об'єктивно-суб'єктивне прагнення людини отримувати задоволення та розважатися у корисному для розвитку суспільства напрямі, оскільки відомими та підтвердженими практикою є слова французького філософа та письменника Маркіза де Сада, який проповідував ідею абсолютної свободи, що не була б обмежена ані мораллю, ані релігією, ані правом: «коли вам набридає одне задоволення, вас тягне до іншого, і межі цьому немає. Вам робиться нудно від банальних речей, вам хочеться чого-небудь незвичайного, і, врешті-решт, останнім притулком хтивості є злочин» [8, с. 136].

Крім цього, не можна також брати до уваги в контексті обґрунтування доцільності прийняття подібних нормативно-правових актів і так звані «благі наміри» забезпечення основоположних принципів права та одночасно фундаментальних метафізичних за своїм змістом моральних категорій гуманізму, рівності, справедливості та свободи, оскільки в цьому випадку вказані цінності будуються лише на моделі антропоцентризму і зовсім не враховують об'єктивно існуючої синтетичної природи світобудови, яка, на думку автора, базується на трьох основних засадах: Бог, Природа та Людина. Зокрема, наслідком такої викривленої суто антропоцентричної моделі сприйняття гуманізму, рівності, свободи та справедливості є логічне зростання релятивізму у розумінні відповідних цінностей, а також різних форм деформації всієї свідомості особи, основною засадою якої в такому разі стає власна егоїстична зарозумілість.

Таким чином, незважаючи на те, що кожний індивід в тій чи іншій мірі «коригує» моральні норми з огляду на свої, насамперед, індивідуальні психологічні особливості та інтереси, так звана «приватна» мораль не може не враховувати вимоги історичного соціального досвіду та розумності, завдяки яким, безсумнівно, також формується моральна свідомість особистості. За словами Г. Мальцева «мораль отримує певне значення в людському житті внаслідок того, що вона є об'єктивним порядком, який складається в результаті нормативного регулювання міжособистісних, соціально групових та інших масових відносин у суспільстві. Мораль мало чого була б варта, якби вона надавала окремій людині лише засоби до якнайкращого влаштування життя. Її значення для особистості полягає в тому, що вона впорядковує людське співжиття, націлена на гармонізацію зв'язків між людьми, які повинні жити у згоді між собою. Об'єктивними є сам процес морального регулювання, що розгортається в широких масштабах, моральні норми, які пред'являються в імперативній формі людині суспільством та забезпечуються суспільним авторитетом, моральні відносини, в яких лише і може проявитися все багатство моральних характеристик окремої особистості. Безумовно, об'єктивного виразу потребує функціональне призначення моралі бути чинником улаштування суспільства, стимулювати, впливати та оформляти соціальні комунікації, здійснювати інтеграцію людських колективів, великих і малих соціальних груп. Обмеження ж дії моралі сферою внутрішніх мотивів та психологічних переживань людини, якщо повністю не виключає цих функцій, то, принаймні, практично знижує їх значення [9, с. 6-7].

Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити наступні висновки:

1. моральні критерії обмеження прав і свобод людини не можна зводити лише до обмежень, пов'язаних з обігом та розповсюдженням шкідливої інформаційної продукції, оскільки сфера моралі є набагато ширшою та включає в себе найзагальніші ціннісні метафізичні орієнтири добра і зла, за допомогою яких здійснюється оцінка тих чи інших діянь або обставин у сфері соціальної дійсності;

2. моральні норми, що об'єктивно історично сформувалися в певному суспільстві, потребують суттєвої підтримки з боку права як ексклюзивного державного регулятора суспільних відносин, у тому числі й у контексті обмеження прав і свобод людини. Особливої необхідності та значущості така підтримка набуває саме в умовах демократичного розвитку суспільства, одним із основних принципів якого є «дозволено все, що прямо не заборонено законом». Якщо держава не надає такої підтримки моралі через відповідні правові норми, а тим більше порушує її постулати, це призводить до посилення деструктивних процесів у суспільстві і, насамперед, у свідомості людей;

3. здійснення громадянами своїх прав і свобод не повинно заподіювати шкоду іншим особам, інтересам суспільства та держави. Досягти цього можна лише за умови, що відповідна активна або пасивна поведінка індивіда, спрямована на реалізацію права, буде відповідати пануючим у суспільстві моральним принципам та настановам.

### Використані джерела:

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015/print1358514974195700](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015/print1358514974195700).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995\\_043/print1358514974195700](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043/print1358514974195700).
3. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003р. № 1296-IV. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1296-15/print1330337542993813>.
4. Бачинін В.А. Філософія права: [словник] / В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М.І. Панов. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 408 с.
5. Бачинін В.А. Філософія права: [підручник] / В.А. Бачинін, М.І. Панов. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. — 472 с.
6. Цыбулевская О.И. Нравственные основания современного российского права / О.И. Цыбулевская; [под ред. Н.И. Матузова]. — Саратов: ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2004. — 220 с.
7. Бачинин В.А. Энциклопедия философии и социологии права / В.А. Бачинин. — СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. — 1093 с.
8. Маркиз Де Сад. Жюльетта: Роман: [в 2-х т.] / [пер. с франц. В. Новикова и А. Новиковой]; [под ред. Р. Рахманалиева]. — М.: НИК, 1992. — Т. 2. — 544 с.
9. Мальцев Г.В. Нравственные основания права / Г.В. Мальцев. — [изд. 2-е]. — М.: Изд-во СГУ, 2009. — 552 с.

#### Сунегін С. О. Моральні критерії обмеження прав і свобод людини та громадянина: вступ до розгляду питання.

Стаття в постановочному варіанті «піднімає» проблему моральних критеріїв обмеження прав і свобод людини і громадянина. Зазначається, що проблема обмеження прав і свобод людини і громадянина має комплексний характер, один з яких безпосередньо стосується взаємозв'язку і взаємодії права та моралі як соціальних регуляторів. Автором акцентується увага на тому, що суспільна та індивідуальна мораль, як правило, мають свої особливості у тій чи іншій державі, що обумовлюються специфікою історичного розвитку відповідного суспільства. Разом з тим підкреслюється об'єктивний характер моралі як соціонормативної системи. В результаті дослідження автор робить такі висновки: 1) моральні критерії обмеження прав і свобод людини не можна зводити лише до обмежень, пов'язаних з обігом та розповсюдженням шкідливої інформаційної продукції, оскільки сфера моралі є набагато ширшою та включає в себе найзагальніші ціннісні метафізичні орієнтири добра і зла, за допомогою яких здійснюється оцінка тих чи інших діянь або обставин у сфері соціальної дійсності; 2) моральні норми, що об'єктивно історично сформувалися в певному суспільстві, потребують суттєвої підтримки з боку права як ексклюзивного державного регулятора суспільних відносин, у тому числі й у контексті обмеження прав і свобод людини; 3) здійснення громадянами своїх прав і свобод не повинно заподіювати шкоду іншим особам, інтересам суспільства та держави. Досягти цього можна лише за умови, що відповідна активна або пасивна поведінка індивіда, спрямована на реалізацію права, буде відповідати пануючим у суспільстві моральним принципам та настановам.

**Ключові слова:** право, права людини і громадянина, мораль, обмеження прав і свобод людини та громадянина, суспільна та індивідуальна мораль, правова реальність, нормативно-правовий акт.

#### Сунегін С. А. Моральные критерии ограничения прав и свобод человека и гражданина: вступление к рассмотрению вопроса.

Статья в постановочном варианте «поднимает» проблему моральных критериев ограничения прав и свобод человека и гражданина. Указывается, что проблема ограничения прав и свобод человека и гражданина имеет комплексный характер, один из которых непосредственно касается взаимосвязи и взаимодействия права и морали как социальных регуляторов. Автором акцентируется внимание на том, что общественная и индивидуальная мораль, как правило, имеют свои особенности в том или другом государстве, что обуславливается спецификой исторического развития соответствующего общества. Вместе с тем подчёркивается объективный характер морали как соционормативной системы. В результате исследования автор делает такие выводы: 1) моральные критерии ограничения прав и свобод человека нельзя сводить лишь к ограничениям, связанным с оборотом и распространением вредной информационной продукции, поскольку сфера морали намного шире и включает в себя самые общие ценностные метафизические ориентиры добра и зла, с помощью которых осуществляется оценка тех или других деяний либо обстоятельств в сфере социальной действительности; 2) моральные нормы, которые объективно исторически сформировались в определённом обществе, требуют существенной поддержки со стороны права как эксклюзивного государственного регулятора общественных отношений, в том числе и в контексте ограничения прав и свобод человека; 3) осуществление гражданами своих прав и свобод не должно причинять вреда другим лицам, интересам общества и государства. Достичь этого можно лишь при условии, что соответствующее активное или пассивное поведение индивида, направленное на реализацию права, будет отвечать господствующим в обществе моральным принципам и установкам.

**Ключевые слова:** право, права человека и гражданина, мораль, ограничение прав и свобод человека и гражданина, общественная и индивидуальная мораль, правовая реальность, нормативно-правовой акт.

#### Sunegin S. Moral criteria of limiting human rights and liberties: introduction to this matter.

In the initial variant the article «arises» a problem of moral criteria of limiting human rights and liberties. It is indicated that the problem of limiting human rights and liberties has a complex character, one of which directly affects interconnections and interaction of law and moral as social regulators. The author pays attention that social and individual moral — as a rule — have their particular peculiarities in that or another state, which is stipulated by specifics of historical development of such-and-such society. Nevertheless, with this objective character of moral as a socio-normative system is stressed. As a result of an investigation the author draws such conclusions: 1) moral criteria of limiting human rights and liberties are not allowed to reduce only to limitations linked with a turnover and spread of harmful information production as a sphere of moral is much wider and includes the most general valuable metaphysical guideline of good and evil, with help of which one or another deeds or circumstances in social reality are rated; 2) moral standards that are objective and historically formed in a certain society require essential support of law as an exclusive public regulator of social relationships including the context of a limitation of human rights and liberties; 3) rights and liberties enacted by citizens do not have to do harm to another persons, interests of society and state. This may be achieved providing that corresponding active or passive behavior of an individual, directed to a realization of law, responds to predominating moral principles and statements.

**Key words:** law, human rights, moral, a limitation of human rights and liberties, social and individual moral, reality of law, normative legal act.